

SMERNICE PREUČEVANJA IZSELJENSTVA V SLOVENSKEM ZAMEJSTVU V ITALIJI IN SLOVENSKO IZSELJEVANJE Z ZAMEJSKEGA PROSTORA V DELIH ITALIJANSKIH AVTORJEV

Aleksej Kalc

Pričujoči prispevek, ki nadaljuje vrsto poročil o dosežkih in perspektivah raziskovanja slovenskega izseljenstva iz prejšnje številke Dveh domovin, se na kratko zaustavlja pri nekaterih korelacijah med izseljensko in manjšinsko problematiko znotraj slovenske zamejske stvarnosti v Itaiji ter pri značilnostih obravnavanja izseljenske tematike v okviru manjšine. Pri tem velja poudariti, da ne gre toliko za evidentiranje metod in delovnih rezultatov posameznih strok, kolikor za širši pogled v zanimanje za izseljenski pojav pri nas: po eni strani, ker v mnogih primerih nimamo opravka s pravimi strokovnimi deli, a nenazadnje tudi zaradi tega, ker so v manjšinski raziskovalni stvarnosti meje med strokovnimi področji, prej po sili razmer kot zaradi zavestnih metodoloških (multi- ali interdisciplinarnih) izbir, dokaj nedoločne. Opozoriti moramo tudi, da v tem prispevku ne podajamo sistematičnega in popolnega pregleda monografij, člankov in razprav o izseljevanju v zamejskem prostoru, temveč le vpogled v smernice in glavne značilnosti opravljenega dela. Ob domačih obravnavah pa je to primerna priložnost tudi za kratek oris italijanskih migracijskih študij in njihovih pogledov na slovensko izseljensko problematiko v Italiji.

Zamejsko zgodovinopisje in preučevanje manjšinske stvarnosti nasploh pogojuje neke vrste kontingentnost, ki navezuje mnoga študijska prizadevanja in dosežke na določena časovna obdobja in tematske okvire. Objektivni razlog za tako stanje je nedvomno nezmožnost, da bi kadrovsko in organizacijsko obvladovali celoten spekter potreb po osvetljevanju pretekle in sodobne zamejske stvarnosti. Zaradi tega je bila naša pozornost namenjena prvi vrsti temam, ki so tesno povezane z gojenjem narodnih in drugih vrednot in so torej v oporo pri ohranjanju ter uveljavljanju skupnosti v okviru večinske družbe. Te teme so predvsem šolstvo, kulturno življenje in protifašistično ter odporniško gibanje. Kontingentnost pa se kaže že v časovni razporeditvi naših raziskav in publikacij, ki so v mnogih primerih sovpadale s priložnostmi, kot so praznovanja pomembnih obletnic, poimenovanja šol in odkritja spomenikov narodnoosvobodilnega boja. Posledica take usmeritve, ki

je še vedno vidna tudi v današnji, sicer mnogo bolj širokopotezni in programirani raziskovalni politiki, pa je, da so bila cela področja in obdobja zastopljena in je ostajalo njihovo poznavanje odvisno le od prizadevanja in zanimanja posameznikov.

Preučevanje in sploh obravnavanje izseljenstva je potekalo v skladu s potrebami, ki jih je narekovala aktualnost tega pojava, kar je vplivalo tudi na prostorsko opredeljevanje študijskega dela na tem področju. Naša študijska prizadevanja glede emigrantske problematike so se namreč nanašala skoraj izključno na Beneško Slovenijo, že od nekdaj eno izmed najizrazitejših slovenskih izseljenskih območij, kjer je dobil v zadnjih štiridesetih letih izseljenski pojav dramatične razsežnosti in je močno prizadel razvoj slovenske manjšine. Ta množični odliv časovno sovпада z najmočnejšimi prizadevanji Slovencev v Italiji za tesno medsebojno povezanost in dosego posebnega in enotnega pravnega položaja v okviru italijanske države. Obravnavanje izseljenskih procesov z zgodovinskega, sociološkega, gospodarskega in drugih vidikov je bilo torej v takih razmerah skorajda nuja, ki je spodbudila k delu same beneške intelektualce in vodila v organiziranje izseljenskih študij na institucionalni ravni. Tako je pomenljivo dejstvo, da se je čedajski oddelek Slovenskega raziskovalnega inštituta že od samega nastanka usmeril v preučevanje izseljenske problematike, pomembno vlogo pa ima tudi Zveza slovenskih izseljencev iz Furlanije-Julijske krajine s svojo publicistično in študijsko dejavnostjo. Rezultati teh prizadevanj, ki se kažejo v strokovnih in poljudnih publikacijah, člankih v periodičnem in dnevnem časopisju, študijskih srečanjih in drugih pobudah, so pripomogli k osveščanju zamejske skupnosti in njenih rojakov po svetu kot tudi k stvarnejšemu povezovanju in nastopanju na družbeno-politični ravni v prid zajejzitivne emigrantskih procesov in razvoja Benečije.

Med pomembnejšimi deli, ki obravnavajo izseljevanje iz Beneške Slovenije, je mogoče razlikovati več sklopov. V prvega bi uvrstili serijo člankov in študij, ki segajo v 60. leta, torej prav v obdobje najmočnejšega odseljevanja iz Benečije, in ki so imeli namen поблиže opazovati in opozarjati na izseljenski pojav v širši socioekonomski stvarnosti tistega prostora. V to skupino sodita prispevka Izidorja Predana o gospodarskem položaju v Benečiji, v katerih se avtor sprašuje, če ni poglobljanje ekonomske krize sad zavestne izbire oblasti, ki skuša na ta način spodbuditi izseljevanje in spremeniti narodnostno podobo tistega območja.¹ V isto kategorijo se uvršča tudi serija argumentiranih člankov Alberta Rejca, ki sicer niso nastali v zamejstvu, ampak so bili vendarle napisani takorekoč za zamejske potrebe in tudi objavljeni v tem prostoru. Gre za obravnave demografskega, socialnega,

gospodarskega razvoja in zgodovine Benečije ali njenih predelov oziroma sosednjih območij v luči izseljenske problematike ter za prikaz geografske razporeditve, poklicnih in drugih značilnosti beneškega izseljenstva v Evropi in po svetu.² Nadalje naj omenimo tudi prispevke Franca Mlajača o izseljevanju iz Kanalske doline in Rada Bednarika o problemu izseljevanja na Primorskem in v Beneški Sloveniji na študijskih dnevih Draga 1968, ki so bili delno namenjeni prav izseljenstvu med Slovenci v Italiji, in članek Marija Lavrenčiča o gospodarsko-socialnem položaju Beneške Slovenije.³ Poleg teh je treba v ta izbor vključiti še nekatera univerzitetna diplomska in seminarska dela, ki so posredno tudi dodatni dokaz o teži izseljenske problematike v kolektivni zavesti in zanimanjih nastajajočega intelektualnega sloja. Prvo je delo Viljema Černa o izseljevanju iz devetih občin Benečije, ki je pravzaprav najširše zastavljena študija tega prvega obdobja.⁴ V njej je avtor uporabil poleg bogate italijanske bibliografije in uradnih statističnih podatkov tudi primarne vire občinskih anagrafskih (matičnih) uradov in uspel prodreti globlje v strukturo in tipologijo izseljenskega pojava. Drugi primer je seminarska naloga etnologinje Žive Gruden, ki je avtorica žal ni dalje razvila in v kateri so prikazani nekateri zelo zanimivi praktični in čustveni vidiki izseljevanja iz Benečije ter povezave tega pojava z ljudsko umetnostjo.⁵

Drugi sklop tvorijo obravnave, ki so sad že organiziranega raziskovalnega dela v okviru ali ob podpori raziskovalnih, kulturnih in drugih manjšinskih institucij. To so študije in referati, pripravljene za posvete o raznih aspektih manjšinske stvarnosti in o njenih razvojnih perspektivah. Gre večinoma za analize demografskega in socioekonomskega stanja, v katerih prihaja do izraza izseljenstvo v povezavi s preteklim in bodočim razvojem Benečije kot tudi širšega slovenskega etničnega prostora v Videmski pokrajini in v katerih avtorji utemeljujejo tezo o emigraciji kot osnovi povojne državne ekonomske politike. Te študijske pobude časovno sovpadajo po eni strani z močno institucionalizacijo raziskovalnega dela v okviru slovenske skupnosti v Italiji - pri tem mislimo na ustanovitev Slovenskega raziskovalnega inštituta takoj po Mednarodni konferenci o manjšinah v Trstu leta 1974 - kot osnovo za strokovno obravnavo vseh aspektov manjšinske problematike; po drugi strani pa z vse večjo organiziranostjo in povezovanjem med beneškimi emigranti po svetu, ki so se začeli pojavljati kot pomemben dejavnik v stvarnosti slovenske Benečije.⁶

V ta sklop študij sodijo prispevki Ferruccia Clavore, Maria Garjupa, Salvatoreja Venosija, Viljema Černa, Marina Vertovca in Enza Marcona na Siproziju o sociogospodarskih in prostorskih problemih Slovencev v Italiji

leta 1977⁷, prispevka Ferruccia Clavore, Dina Del Medica in Luciana Feletiga ter Enza Marcona na Manjšinski konferenci videmske pokrajine leta 1978⁸ in prispevek Riccarda Ruttarja na posvetu Smernice za preosnovo in drugačen razvoj Beneške Slovenije leta 1980⁹. Isto problematiko obravnavata nadalje Riccardo Ruttar in Ferruccio Clavora v strokovnih revijah ter samostojnih publikacijah Sloveni ed emigrazione in La comunita senza nome.¹⁰ Slednji upoštevata izseljenski pojav ne samo v socioekonomskem pogledu, ampak ga postavljata v širši zgodovinski okvir Benečije. Zadnja, bogato slikovno in dokumentarno opremljena monografija, namenjena širokemu krogu bralcev in prevedena tudi v angleščino, pa izpostavlja tudi pomen dvajsetletnega delovanja Zveze slovenskih izseljencev iz Furlanije-Juljske krajine pri povezovanju izseljencev z domačimi kraji in pri prizadevanjih za oživljanje Benečije.

On konca 70-ih let dalje in še zlasti v zadnjem obdobju je ob teh pretežno socioekonomskih delih nastala vrsta socioloških in sociogeografskih oziroma ekonomskogeografskih študij, ki analizirajo tudi beneškoslovensko emigracijo v priseljenjskih stvarnostih. To so raziskave Slovenskega raziskovalnega inštituta o težnji izseljencev po vračanju v izvorno okolje (1980) in o drugi generaciji oziroma o etnični identifikaciji izseljencev (1984)¹¹ ter diplomske naloge Ruggera Faca, Roberta Trinca, Sandre Gus in Daniele Stocca. Facco se je osredotočil na izseljenski pojav v občini Tipana, pri čemer je poleg analize demografskega in družbenega razvoja območja zbral vrsto pričevanj bivših izseljencev in s tem segel na področje čustvenih in subjektivnih aspektov problematike. Trinco obravnava integracijske procese pri drugi generaciji beneškoslovenskih izseljencev v Belgiji preko socializacijskih dinamik od zgodnjega otroštva dalje. Stoccova in Gusova pa sta se z vzporednima raziskavama (potekali sta namreč v istem času) spoprijeli s problematiko beneških skupnosti v Kanadi, s posebnim ozirom na vprašanja socialne in geografske mobilnosti in jezikovne ter vsestranske integracije izseljencev v kanadsko družbo. Zadnja štiri dela temeljijo na terenskih raziskavah in so zanimiva tudi s stališča pristopov in metodologije. Ob njih moramo opozoriti še na diplomsko delo Gabrieleja Blasuttiga o selitvah in identiteti, ki je sicer teoretično in se neposredno ne nanaša na beneškoslovensko izseljevanje, a sodi vsekakor med pomembnejše študijske dosežke s tega področja v našem prostoru.¹²

Med novejšje študije o beneškem izseljevanju se končno uvrščajo še dela zgodovinskega značaja, objavljena v obliki samostojne publikacije, v strokovnih revijah kot tudi v manjšinskem časopisju. Med temi so monografija o beneških izseljencih od najstarejših popotnih trgovcev do

današnjih oblik emigracije, ki jo je izdal Fotografski krožek Rečan in ki podaja ta zgodovinski pregled s pomočjo fotografske govorice; podlistek Riccarda Ruttarja o zgodovini družine Ruttar, ki je bila med ustanoviteljicami izseljenske naselbine v Rusiji ob vznožju Kavkaza, in raziskavi o izseljenstvu iz Rezije in Terske doline, ki sta ju izvedli zgodovinski skupini v okviru mladinskih raziskovalnih taborov Rezija '89 in Bardo '92.¹³ V zadnjih dveh primerih gre v prvi vrsti za raziskave, opravljene na terenu, torej za opazovanje izseljenske izkušnje skozi vire tako imenovane "ustne zgodovine". K tem je treba na koncu dodati še študiji Majde Kodrič in Alekseja Kalca, predstavljeni na zasedanju slovenskih zgodovinarjev leta 1990 v Murski Soboti in na simpoziju *Emigrazione e territorio: tra bisogno e ideale* leta 1994 v Vareseju, ter prispevek Alekseja Kalca na Drugi etnični delavnici štirih inštitutov v Ljubljani leta 1990.¹⁴ V prvih dveh prispevki avtorja obravnavata izseljevanje iz Benečije v zvezi s furlansko emigracijo, opozarjajoč na posebnosti slovenskih tokov in izpostavljajoč navezanost tega izseljevanja na nekatere posebne poklice. Tretji prispevek pa se loteva vprašanja interdisciplinarnega metodološkega pristopa kot načina za globlje razumevanje kompleksne rezijanske izseljenske stvarnosti.

Tretji sklop objav v okviru tematike beneškega izseljevanja tvorijo prispevki, ki se zadnja desetletja pojavljajo v obliki reportaž, podlistkov, komentarjev, informacijskih in poljudnih člankov v manjšinskem periodičnem tisku. Teh ne moremo uvrščati med raziskave in študije o izseljenski problematiki in zato jih tudi ne bomo podrobneje citirali. Vredno pa je opozoriti na njihov obstoj, ker vsebujejo pomembne informacije za poznavanje beneške emigracije, zato bi jih kazalo sistematično zbirati in bibliografsko katalogirati. Med pomembnejšimi revijami oziroma listi, ki jih prinašajo, je treba na prvem mestu omeniti glasilo *Zveze slovenskih eigrantov iz Furlanije-Julijske krajine Emigrant*, ki se specifično ukvarja z izseljensko problematiko, tednik *Sovencev Videmske pokrajine Novi Matajur* in štirinajstdnevni kulturno-verski list *Dom*.¹⁵

O preučevanju beneškega izseljenstva lahko rečemo, da je imelo še bolj neposredno in močno funkcijsko vlogo kot obravnavanje ostalih naših študijskih tem in da ga aktualnost izseljenske problematike spodbuja tudi danes. Drugačen pa je bil naš odnos do izseljenskih vprašanj v preostalem zamejskem prostoru v Italiji, to je na Goriškem in na Tržaškem. Tudi na teh območjih je bilo v zadnjih letih več primerov množičnega izseljevanja, ki pa z naše strani niso bili deležni tolikšne pozornosti in smo jih obravnavali večinoma le kot del drugih, širših tem. tako je bilo izseljevanje iz Julijske

krajine med svetovnimi vojnama deležno prej omemb kot pravih obravnjav in to le kot problem v okviru politične in kulturne zgodovine slovenske in hrvaške manjšine pod fašizmom. Kot družbeni pojav pa ostaja skoraj popolnoma neraziskano. Del zamejskih avtorjev, ki bi se bolj ali manj neposredno ukvarjala s tem problemom, izvzemši pregled slovenskega (pretežno primorskega) etničnega tiska v Argentini do druge svetovne vojne Aleša Breclja in diplomsko nalogo ter članek Alekseja Kalca o političnem delovanju Ivana Marije Čoka,¹⁶ pravzaprav ni. Tudi prispevki avtorjev iz Slovenije, priobčeni v zamejskem tisku, so bolj ali manj priložnostni. med temi velja omeniti pregled primorskega izseljevanja in zlasti društvenega delovanja primorskih emigrantov v Jugoslaviji Lada Božiča, članke Bruna Hartmana, Andreja Vovka in Dorice Makuc (sicer zamejske Slovenke, ki pa jo glede na njeno osrednje delovno okolje tu uvrščamo med avtorje iz matičnega prostora) o prisotnosti in kulturnem delu primorskih emigrantov v Mariboru, o Organizaciji jugoslovanskih emigrantov - Orjem, o naseljevanju goriških kmetov v lendavi in o primorski koloniji v Makedoniji ter prispevke Slavka Sava in Dorice Makuc o primorskem izseljenstvu v Južni Ameriki. K tem moramo dodati še monografsko delo Dorice Makuc o značilnem, zlasti ženskem, izseljevanju z Goriškega v Egipt od srede prejšnjega stoletja dalje.¹⁷ Tudi med publikacijami, objavljenimi v Sloveniji, se najbolj poglobljena dela osredotočajo na organiziranost emigrantov v Jugoslaviji in na njihovo politično delovanje v zvezi s problemom Julijske krajine.¹⁸ Tako imamo o primorskem izseljenskem procesu med svetovnimi vojnama še vedno samo splošne in pavšalne preglede. Neraziskano ali vsaj nepreverjeno pa ostaja tudi samo vprašanje številčnosti te emigracije.

Še manjšo pozornost kot izseljevanju med obema vojnoma smo posvečali emigrantskim procesom v obdobju po drugi svetovni vojni. Te smo dolgo časa skorajda enačili z izseljevanjem v Avstralijo, ki je imelo na tržaškem sicer zelo močan čustveni odmev, a se je hitro prenehalo (med leti 1954 in 1960, z daleč največjim sinkom leta 1955). Zaradi tega smo ga upoštevali le kot prehodni družbeni pojav, uokvirjen v takratne politično-gospodarske razmere ob zaključku zavezniške vojaške uprave in prehodu tržaškega teritorija pod Italijo. Nazoren dokaz našega odnosa do tega problema nam nudi letni zbornik Jadranski koledar, ki je vse od prvega povojnega časa dalje neke vrste opazovalec dogajanja v okviru manjšine in odraža torej tudi poglede na posamezne vidike naše stvarnosti. V tem zborniku se pojavi problematika izseljevanja v Avstralijo samo leta 1955, torej ob vrhuncu procesa, in sicer v prispevku Boga Samse o tržaškem gospodarstvu, kjer avtor obravnava odhajanje slovenskega prebivalstva kot reakcijo na gospodarsko

krizo in vključevanje v svetovno delovno tržišče.¹⁹ Posredno se isti avtor vrača k temu problemu še v prispevku o izseljevanju iz tržaške pokrajine na že omenjenih študijskih dnevih Draga 1968.²⁰

Šele odkar se vse bolj podrobno in sistematično ukvarjamo z vprašanji družbenega in demografskega razvoja manjšine, gledamo na to izseljevanje kot na faktor, ki je pustil globoke vrzeli v družbenem tkivu naše skupnosti. Na to opozarja Pavel Stranj v svojem poskusu ocene števila Slovencev v okviru tržaškega izseljenskega vala v Avstralijo.²¹ Stranj izvaja svojo kvantifikacijo na osnovi padca števila vpisov v slovensko osnovno šolo v obdobju 1954-60 in s pomočjo posebne statistične formule ugotavlja, da je tretjino izseljevanja v Avstralijo tvorilo slovensko prebivalstvo. S tem izpostavlja točno opredeljen faktor, ki je negativno vplival na demografski razvoj slovenske skupnosti, upoštevati pa ga je treba tudi pri obravnavanju drugih aspektov manjšinske stvarnosti. Za primer se lahko ustavimo pri padcu vpisov v slovensko šolo, pri čemer nam podatki o izseljevanju omogočajo objektivnejšo presojo posledic, ki jih je imel na ta pojav razkol ob kominformu, zaradi katerega so številni Slovenci prepisovali otroke v italijansko šolo. Mimo izseljenskega pojava pa ne moremo niti pri interpretaciji vladne razvojne politike na tržaškem v 50-ih in 60-ih letih, ko so se zaradi izseljevanja tržaškega delavstva in priseljevanja istrskih beguncev spremenila etnična kot tudi politična razmerja na tem obmejnem območju.

Poleg negativne vloge, ki jo je kratkoročno in dolgoročno imelo izseljevanje v Avstralijo (podčrtati moramo, da je šlo za selekcionirano populacijo v razcvetu delovne moči in demografske aktivnosti), so nedavne raziskave pokazale, da avstralski val ni bil edini v tistem času in da je bil le del mnogo širšega selitvenega gibanja, ki je zaradi svojih značilnosti potekalo bolj diskretno in je šlo mimo nas, ne da bi se ga dodobra ovedli.²² Šlo je za odselitve v Severno in Južno Ameriko, razne zahodnoevropske države, predvsem pa za odhode v Jugoslavijo in notranjost Italije. Slednji niso bili le socialnoekonomskega značaja. Njihovi vzroki so bili lahko različni, od ideoloških do čisto praktičnih, vendar v glavnem pogojeni s takratnim zapletenim položajem na Tržaškem.

Tudi ti koraki proti zavestnejšemu odnosu do izseljenske problematike sodijo, kot je razvidno, še vedno v takorekoč "etnocentrični" način odnosa manjšine do svojih vprašanj in gledanja nanje prvenstveno z vidika samoohranitve. Šele v zadnjih letih smo to izseljevanje začeli obravnavati ne izključno kot "demografski primanjkljaj", ampak kot subjekt, in se začeli

zanimati za izseljenske izbire in življenjske izkušnje tega dela naše skupnosti, ki danes živi izven izvornega prostora. V okviru raziskovalnega projekta o izseljenski problematiki na tržaškem, ki ga že nekaj let vodi odsek za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu, smo tako leta 1992 v sodelovanju in s podporo Zveze slovenskih izseljencev iz Furlanije-Julijske krajine izvedli pilotno raziskavo med tržaškimi Slovenci v Avstraliji.²³ Ta je med specifičnimi aspekti te skupnosti razkrila tudi vrsto posebnosti na področju etnične identifikacije, razmerij med slovensko in italijansko komponento tržaškega izseljenstva v Avstraliji in njihovih odnosov do tamkajšnje slovenske oziroma italijanske izseljenske stvarnosti, posebnosti, v katerih so jasno zaznavni vplivi etnično mešanega in manjšinskega izvornega okolja.

Ob teh ugotovitvah se nam izseljenstvo v okviru manjšinske problematike tudi na tržaškem in goriškem delu slovenskega etničnega ozemlja v Italiji predstavlja v kompleksnejši luči, ne samo kot nezanemarljiv demografski dejavnik, ampak tudi kot pojav, ki je na mnogotere načine prepleten z vsestranskimi aspekti življenja naše skupnosti. Lahko bi torej rekli, da se tudi na Tržaškem in Goriškem izseljenstvo v času po drugi svetovni vojni, kot sploh v svojem celovitem poteku, predstavlja kot specifična problematika, ki jo je potrebno upoštevati za razumevanje manjšinske zgodovine. Nadalje se "manjšinsko" izseljevanje kaže tudi kot specifični del vseslovenskega izseljenstva in izseljenskega pojava v Italiji, kar pomeni, da ga moramo obravnavati upoštevajoč oba okvira. Pri tolmačenju njegove specifikacije pa je v vseh fazah procesa, od vzgibov za izselitev do življenja prve in naslednjih generacij v priseljenskih stvarnostih, nujno treba upoštevati pogojenost izbir izseljencev od njihove "manjšinske" izkušnje.

Če naj se sedaj zaustavimo še ob vprašanju dosedanjega upoštevanja slovenskega izseljenstva iz našega prostora znotraj italijanskega preučevanja izseljenske problematike, moramo najprej poudariti obsežnost tega okvira. Spričo velikega pomena, ki so ga imele migracije v italijanski zgodovini vse od zedinjenja Italije dalje, se je namreč od zadnjih desetletij prejšnjega stoletja razvila okrog migracijske problematike po strokah in metodoloških pristopih zelo bogata in raznovrstna študijska dejavnost. Z njo so se ukvarjali ekonomisti, demografi, sociologi, lingvisti in drugi strokovnjaki, tako da je izseljenskih študij za celo vrsto zajetnih bibliografij. Glede izseljevanja s slovensko-italijanskega območja v Italiji pa moramo ugotoviti, da italijanski raziskovalci slovenskemu izseljevanju kot takemu, z izjemo nekaj primerov, niso posvetili posebne pozornosti. Obravnavali so ga (če so ga že) večinoma

samo mimogrede, v okviru ali v povezavi z drugimi, širšimi migracijskimi temami oziroma skupaj z vsesplošnim preučevanjem tega prostora. Hkrati je treba poudariti, da tudi v italijanskih migracijskih študijah prihaja do izraza skoraj izključno izseljevanje iz Beneške Slovenije. Delno je to v skladu z velikim zanimanjem, ki je vedno vladalo za furlansko izseljevanje, v sklopu katerega so slovenski emigranti posebnost. Pri tem pa ne smemo popolnoma zanemariti niti dejstva, da sta tako eksodus Slovencev in Hrvatov iz julijske krajine med obema vojnama kot tržaško izseljevanje v Avstralijo ob ukinitvi Svobodnega tržaškega ozemlja in ponovnem prihodu Italije (za mnoge, in ne samo slovenske izseljence, bi pravzaprav morali reči zaradi prihoda Italije) v italijanskem krogu nekako "nehvaležni" temi.

V okviru preučevanja italijanskega izseljenstva se je tudi pod vplivom, ki ga je imel ta pojav na ekonomskem, političnem in socialnem področju, zvrstilo več razvojnih faz. Zgodovinsko vlogo so zlasti kar se tiče preučevanja izseljenskega pojava v Furlaniji in torej tudi v Beneški Sloveniji, odigrali geografi, ki jim je treba priznati najstarejšo tradicijo opazovanja tamkajšnjih migracijskih procesov. Med njimi moramo za obdobje do prve svetovne vojne omeniti predvsem Francesca Musonija in Olinta Marinellija, ki sta s svojimi spisi ključno prispevala k tipološkemu opredeljevanju selitvenih pojavov v Furlaniji.²⁴ Zlasti Musoni je bil pozoren tudi na slovensko stvarnost v vzhodnih furlanskih predelih, ki se je, razen Rezijske, tisti čas razlikovala od ostalih furlanskih gorskih skupnosti tudi po zelo skromnem izseljevanju.²⁵ Za razlago te izjeme, ki je predstavljala proislovni element v njegovi teoriji (po takrat razširjenem konceptu Ratzela) o avtomatični vzročni korelaciji: siromašni gorski svet - množično izseljevanje, pa se je Musoni skliceval na "etnični faktor". To posebnost je pripisoval značaju "slovanskega človeka", ki naj bi se zaradi prevelike navezanosti na svojo revno zemljo in predanosti mirnemu patriarhalnemu življenju ne upal ločevati od družine in se podajati v svet, čeprav bi si s tem izboljšal življenjske razmere.²⁶ S tem je avtor zašel v protislovje, saj ni upošteval "slovanskega" prebivalstva Rezijske, kjer je bil izseljenski pojav med najbolj izrazitimi, kritikam na ta račun pa je odgovoril s še manj prepričljivim sklicevanjem na izoliranost območja.

Daljše zapise, včasih pa le bežne informacije o beneškoslovenskem izseljevanju, lahko beremo tudi v delih drugih takratnih furlanskih avtorjev. Med temi so vredni omembe Eugenio Blanchini, ki opozarja na povezavo med skromnim izseljevanjem in načinom dedovanja v Nadiških in Terskih dolinah, videmski izseljenski inšpektor Giovanni Cosattini, ki je prispeval inovativno analitično študijo o furlanskem sezonskem izseljevanju in utemeljil politiko "socialnega" pristopa k izseljenskemu vprašanju, in

časnikar Guido Picotti, avtor raziskave o izseljevanju iz Furlanije leta 1909.²⁷ Ob teh imenih pa je treba skočiti za skoraj stoletje nazaj in opozoriti tudi na zapise Francesca Rote,²⁸ še zlasti zato, ker je ta prvi ugotavljal skromnost izseljenskega pojava med slovenskim prebivalstvom v Furlaniji in to z vzvišenostjo pripadnika superiorni kulturi pripisoval kratkomalo zabitosti in nesposobnosti ljudi, "ki so prepuščeni sami sebi, ki se jih vsi izogibajo in jih zaničujejo".

Nizko število izseljencev je bilo torej osnovni element, ki je v tej fazi pritegnil pozornost italijanskih piscev na izseljenski pojav v Beneški Sloveniji. Večina se je pri tolmačenju te posebnosti sklicevala na slovanski "etnični temperament" oziroma, bolj blago, na poseben način življenja nadiških in terskih Slovencev ter na njihovo prostorsko izoliranost. Na te teze so se (brez vsakršnih protislovenskih predsodkov) vsaj do neke mere navezali tudi avtorji v zadnjih desetletjih, nekateri, kot Antonio Lazzarini, zelo previdno in z namenom, da opozorijo na vprašanje, ki bi ga bilo treba globlje preučiti, drugi, kot Bianca Maria Pagani in Giovanna Meneghel ter Franca Battigelli, nekoliko bolj nekritično.²⁹ O odnosu italijanskih preučevalcev furlanskega izseljenstva do beneškoslovenskega izseljevanja, predvsem z ozirom na pojma "etnografski faktor" in "izoliranost" beneškoslovenskega območja, pa je pisal geograf Francesco Micelli.³⁰

V desetletjih po drugi svetovni vojni se je študijsko zanimanje za furlansko izseljensko problematiko močno povečalo, med drugim tudi pod čustvenim vplivom zaradi dramatičnih razsežnosti, ki jih je ta pojav dosegel v 50-ih in 60-ih letih ob odsotnosti družbeno-gospodarskega načrtovanja in vladni ekonomski politiki, ki je med temeljne izbire uvrščala "izvoz" delovne sile. Nastala so številna dela, ki glede namenov, pristopov in metodologije odražajo razne težnje in razvojne faze italijanskega preučevanja izseljenstva. Če se omejimo na tista, ki upoštevajo tudi slovensko izseljevanje iz Benečije, sta med splošnimi pregledi furlanskega izseljevanja omembe vredni predvsem že citirani monografiji Bianche Marie pagani in Antonia Lazzarinija s področja zgodovinske geografije oziroma družbeno-gospodarske zgodovine.³¹ Ti deli predstavljata kakovostna mejnika v sintezah o furlanskem izseljevanju in označujeta konec pretežno domoznanskega, večkrat čustveno obarvanega in sploh naivnega obravnavanja migracijske problematike, kakršno se na primer odraža v delih Vigevanija, Zaninija ter Lorenzona in Mattionija.³² Lazzarini je bil s svojo monografijo tudi med utemeljitelji regionalnega pristopa do izseljenske problematike v Italiji, pri čemer ne gre za regionalizem v politično-upravnem oziru, temveč v smislu izseljenske tipologije, na primer razlike med hribovitimi in nižinskimi

območji v severni Italiji, ki sovpadajo s pretežno sezonskimi in kontinentalnimi oziroma trajnejšimi in čezoceanskimi izseljenskimi usmeritvami. Tudi Paganijeva in Lazzarini obravnavata Benečijo (z izjemo Režije) le kot primer območja z neizrazito in torej atipično izseljensko tradicijo in ji drugače ne posvečata pozornosti. Vendar prihajajo v njenem kompleksno zastavljenem in artikuliranem prikazu furlanskih emigracijskih procesov položaj in razvojne težnje beneškoslovenske selitvene stvarnosti mnogo jasneje do izraza.

Specifično pozornost pa sta Beneški Sloveniji posvetili geografiji Giovanna Meneghel in Franca Battigelli z analizama izseljevanja iz občin Bardo in Sovodnje v obdobju po drugi svetovni vojni.³³ To sta nasploh najobširnejši deli italijanskih raziskovalcev o slovenskem izseljevanju v Italiji. Problematiko obravnavata vzporedno s celovitim družbeno-gospodarskim razvojem občin in s primerjanjem družbenega tkiva, ki je bilo zaobjeto v migracijske procese, in tistega, ki se jih neposredno ni udeležilo. Kombinirane analize kvantitativnih virov, od uradnih statistik do podatkovnih baz matičnih uradov (pri tem je vredno opozoriti na matično knjigo državljanov, bivajočih v tujini - Anagrafe degli Italiani Residenti all'Estero), in kvalitativnih materialov, zbranih na terenu z anketiranjem, popisovanjem in neposrednim opazovanjem prostora, so omogočile večplasten prikaz dogajanj na relaciji migracijski procesi - lokalni družbeno-gospodarski razvoj. Raziskavi pa med drugim odlikuje tudi dokajšnja občutljivost do manjšinskega vprašanja in ugotavljanje negativnih učinkov emigracije in demografskega upadanja na ohranjanje kulturne celovitosti beneškoslovenske skupnosti.

Nekaj zanimivih prispevkov o beneškoslovenskem izseljenstvu je nadalje prišlo s strani humanističnih strok. Na področju etnologije sta Gaetano Perusini in Chino Ermacora v prvih letih po drugi svetovni vojni objavila zapisa o sezonskih izseljencih iz Režije in njihovih značilnih popotniških poklicih, kot sta krošnjarstvo in brusaštvo.³⁴ Iz leta 1982 pa je zelo pomembna zgodovinska študija Luciane Morassi, ki se ravno tako nanaša na Režijo (za ta izjemni etnični otok so se takrat začeli vse bolj zanimati poleg jezikoslovcev in folkloristov tudi zgodovinarji in antropologi).³⁵ To je ena od številnih mikroraziskav, ki jih je po celotnem italijanskem ozemlju vzpodbudil razcvet historične demografije in v širšem oziru uveljavitev zgodovinopisja po vzoru francoskih Annales. Raziskava Morassijeve je zanimiva tako iz vsebinskega kot iz metodološkega vidika, ker nam preko rekonstrukcije poklicne strukture podaja podrobno razvojno sliko rezijanskega izseljevanja med 20-imi leti prejšnjega in tega stoletja, hkrati pa

nas opozarja na pomen serialnih kvantitativnih virov (status animarum, občinskih matičnih knjih itd.), ki nam ob podpori računalnika omogočajo preučevati različne strukturalne vidike izseljevanja.

Tej študiji lahko postavimo ob stran še raziskavo iste avtorice in Giovannija Panjeka o družinskih strategijah v rezijanski dolini.³⁶ Ta sicer ni neposredno posvečena izseljevanju, vendar izpostavlja celo vrsto zanimivih problemov, ki so s tem povezani in bi jih bilo vredno preučiti. To so na primer korelacije med izseljenskimi poklici in zakonskimi strategijami (nekakšna "poklicna endogamija", ki je prisotna zlasti pri krošnjarih in izseljenskih trgovcih nasploh, saj je poroka med pripadniki trgovskih družin pomenila možnost za smotrnejše vlaganje finančnih sredstev, boljšo organizacijo trgovskih dejavnosti - torej gospodarsko krepitev), izseljensko podjetništvo, vplivi izseljenskih dejavnosti na rezijansko družbeno-gospodarsko stratifikacijo in nenazadnje izseljenska tradicija kot kulturna sestavina rezijanske podobe.

Po Benečiji še o obravnavah migracijske problematike v preostalem zamejskem prostoru. Glede izseljenskih procesov pred prvo svetovno vojno sta za Goriško omembe vredna dva kvalitetna, a osamljena prispevka: domoznanska mikroštudija Alda Gallasa o Medeji in predvsem razprava zgodovinarja Silvana Benvenutija o prvi fazi množičnega izseljevanja z Goriškega v drugi polovici prejšnjega stoletja.³⁷ Ta se zaustavlja pri ekspanzivnih dejavnikih in poteku takratnega čezoceanskega izseljenskega procesa ter ob konfliktnosti, ki jo je izbruh izseljevanja vnesel v stoletja ustaljeni kolonski družbeno-gospodarski sistem. Tudi Benvenutijev prispevek sodi v okvir prej omenjenega tipološko-regionalnega pristopa k preučevanju izseljenstva. Potemtakem se omejuje na območje tako imenovane avstrijske Furlanije in ne upošteva slovenskega dela Goriške, kjer so prevladovala druge oblike izseljevanja.

Za Tržaško pa ni del, ki bi se ukvarjala z do prve svetovne vojne za tržaški družbeno-gospodarski razvoj sicer malo pomembnimi, a tipološko zanimivimi primeri izseljevanja (odhajanje obrtnikov in trgovcev - med temi mnogih Judov - v italijanska in druga evropska mestna središča v prejšnjem stoletju, "konjunktorno" izseljevanje pretežno slovenskega kmečkega in drugega proletariata v Brazilijo konec 80-ih let 19. stoletja). O tranzitni vlogi tržaškega pristanišča v mednarodnem izseljevanju je priložnostno pisal geograf Giorgio Valussi in se pri tem posredno dotaknil tudi slovenskih tokov, medtem ko se je zgodovinarica Tullia Catalan osredotočila na judovsko izseljevanje v Palestino preko tržaškega pristanišča.³⁸ V zvezi s Trstom pa je

pojem izseljevanja vredno vzeti nekoliko širše in opozoriti na deli tržaške zgodovinarke Marine Cattarruzze o priseljevanju v to mesto od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne.³⁹ Njena prispevka se nam zdita še posebno pomembna, ker avtorica v luči analize procesov inurbacije in proletarizacije posega tudi v širšo slovensko družbeno zgodovino ter izpostavlja med drugim vprašanje o povezavah med omenjenim priseljevanjem in kompleksno etnično in sploh politično-nacionalno stvarnostjo, ki je vse od takrat v dobrem in slabem značilna za tržaško zgodovino.

Tudi izseljevanje iz Julijske krajine v času med obema svetovnima vojnama, se pravi najizrazitejši izseljenski proces, ki ga je doživelo slovensko prebivalstvo na Primorskem, kot je bilo že omenjeno, s strani italijanskih avtorjev ni bilo deležno zaslužene pozornosti. Strokovna literatura o izseljenstvu ga do sedaj praktično ni upoštevala.⁴⁰ Obravnavajo ga le dela, posvečena političnozgodovinskim temam in nacionalnemu vprašanju v Julijski krajini. Med temi (v mislih imamo strokovno podprta in objektivna dela, saj je treba uvrstiti fašistično in nacionalistično obarvano literaturo - te je kar nekaj - prej med vire kot pa med razprave) naj omenimo na primer prispevke Carla Schiffreerja, Ernesta Sestana in Pietra Battare iz prvega povojnega časa, ki nakazujejo potek in se spoprijemajo s problemom kvantifikacije tega izseljevanja kot tudi italijanskega priseljevanja v Julijsko krajino.⁴¹ Med poznejšimi prispevki pa je članek Claudia Venze o selitvenih procesih v Trstu v obdobju 1919-22.⁴²

Če nazadnje preidemo še k obdobju po drugi svetovni vojni, se tržaška in goriška izseljenska problematika pojavlja v splošnih sociogeografskih in demografskih prikazih migracijskih gibanj v deželi Furlaniji-Julijski krajini in pa v delih o specifičnih, zlasti družbeno-gospodarskih, aspektih izseljenstva. Kot primere naj omenimo poglavje o izseljevanju v enciklopediji Furlanije-Julijske krajine, ki ga je prispeval geograf Giorgio Valussi, študije, ki so nastale pod pokroviteljstvom deželne uprave, in raziskave izseljevanja nekaterih avtorjev s stališča mednarodnega tržišča delovne sile, povratništva, izseljevanja kot "*socialnega vprašanja*" in podobno.⁴³ Bolj specifičnega, vsaj kar se tiče izseljevanja iz tržaške pokrajine, in posebno tistega najštevilnejšega, namenjenega v Avstralijo, pa je bilo na strokovni ravni napisanega le malo. Tako se v tem prispevku lahko ustavimo le pri dveh delih geografa Pia Nodarija o tržaškem povratništvu iz Avstralije in o tržaških skupnostih v nekaterih avstralskih metropolah.⁴⁴

Študija o povratnikih prinaša prve rezultate širše raziskave v okviru vsedržavnega projekta o italijanskih povratnih migracijah, ki ga vodi skupina

italijanskih geografov. Na podlagi anketiranja povratnikov iz let 1971-77 obravnava dejansko vse tri faze njihove izseljenske izkušnje, Obdobje izselitve iz Trsta, življenje v avstralskem okolju in povratek ter čas takoj po njem. Avtor se uvodoma ustavlja ob analizi razmer, iz katerih je izšel tržaški izseljenski tok proti Avstraliji in ki so jih označevali splošna ekonomska kriza, demografski, socialni in zaposlitveni problemi, vezani na prihod beguncev iz Istre, politična nestabilnost in, kot posledica vsega tega, psihoza brezperspektivnosti. V anketni raziskavi se nadalje osredotoča na družbeno-gospodarske vidike, od demografske in zaposlitvene strukture do stanovanjskega položaja, izobrazbe, stikov s starim krajem, vključevanja v avstralsko oziroma tržaško stvarnost ter uporabe denarnih prihrankov. Kljub taki zasnovi, pa pri raziskavi vendarle poglešamo, vsaj kar se tiče vzrokov za izselitev, nekoliko bolj artikuliran model, ki bi ob prevladujoših gospodarskih in socialnih upošteval tudi "druge", dodatne vzgibe. Mislimo na tiste, povezane s politično-upravnimi spremembami, ki so, kot smo že opozorili, zlasti pri Slovencih glede na njihovo izkušnjo pod fašizmom izhajali iz nelagodja ali celo nezaupanja do novih italijanskih oblasti in ki nikakor niso zanemarljivi. Ravno tako se študija, glede na njen strogo socioekonomski namen, ne dotika vprašanja narodne pripadnosti izseljencev, upošteva pa diskriminanto tržaški izseljenci - begunci iz Istre in izpostavlja razlike med njimi.

Enako metodoligo in pristop je avtor uporabil tudi pri drugi študiji, ki sloni na anketni raziskavi med priseljenci v mestih Sydney, Melbourne in Adelaide. Tudi v tem primeru, ki je imel kot cilj ugotavljanje stopnje integriranosti v avstralsko družbo, je upošteval le krajevni izvor izseljencev (Tržačani, Goričani, Istrani, Dalmatinci) in popolnoma zanemarljivo etnično dimenzijo. Dejstvo, da izseljence, za katere uporablja naziv "giuliani" (se pravi iz Julijske krajine), enači z Italijani, pomeni še dodatno nedoslednost, med drugim tudi zaradi tega, ker ni razvidno, da bi bil anketni vzorec izbran na podlagi narodne (beri italijanske) pripadnosti.

Kar smo nazadnje povedali, nam nudi primerno izhodišče za nekaj zaključnih misli o perspektivi bodočega raziskovalnega dela na področju migracijske problematike v našem zamejskem prostoru. Navezujoč se na probleme in posebnosti, ki izhajajo iz zgoraj omenjenega dela, kot tudi na druge ugotovitve, na katere smo opozorili v pričujočem poročilu, lahko najprej poudarimo pomen "manjšinskega izseljevanja" kot specifične problematike, ki terja poseben pristop. Pri tem je pomembna vloga, ki jo lahko imajo raziskovalci z zamejskega prostora, ne samo pri preučevanju, ampak tudi pri soočanju z "večinsko" stranjo o kompleksnih vprašanjih, ki

so lastna izseljenski problematiki na etnično mešanih območjih in ki spremljajo izseljence tudi v njihovih izkušnjah v priseljenem kraju. To pa predpostavlja, poleg intenzivnejšega dela na področju študija izseljenstva, ki ga, kot je bilo razvidno, čaka še veliko neobdelanih tem, predvsem prehod iz faze preučevanja za "lastno uporabo" (in to običajno le notranjo, kot se jasno kaže iz publicističnega okvira in jezika dosedanjih objav) k delu, katerega cilj je vključevanje v mednarodno preučevanje izseljenstva. Ob poudarjanju pomena, ki ga ima poznavanje izseljenskega vprašanja za razumevanje manjšinske zgodovine in sedanosti, pa je pomembno podčrtati potrebo po razširitvi zanimanja tudi na dva primera migracij, ki ne izhajata iz manjšine: istrski begunci in slovenska politična emigracija na zamejskem prostoru po drugi svetovni vojni. Oba sta tesno povezana z našo stvarnostjo in sta v slovenski skupnosti v Italiji pustila globoke sledove.

OPOMBE

- ¹ Izidor Predan, Gospodarski položaj v Beneški Sloveniji, *Jadranski koledar* 1961, str. 136-144; id., *L'economia delle Valli del Natisone*, Regione Autonoma, a. IV, n. 36, Udine, 29-7-1962.
- ² Albert Rejec, *Rezija - domače skrbi*, *Jadranski koledar* 1965, Trst 1964, str. 199-204; *Sto let Beneške Slovenije v združeni Italiji*, *Jadranski koledar* 1966, Trst 1965, str. 72-87; *Nasledki emigracije v Beneški Sloveniji v 60. letih tega stoletja*, *Jadranski koledar* 1968, Trst 1967, str. 87-106; *Domovina, kje si*, *Jadranski koledar* 1970, Trst 1969, str. 113-127; *Demografski premiki v širšem obmejnem pasu zahodne Slovenije in dežele Furlanije-Juljske krajine v polstoletju 1910-1961*, *Jadranski koledar* 1972, Trst 1971, str. 154-164.
- ³ Franc Mljač, *Prispevek k razpravi o izseljevanju - Kanalska dolina*, *Zbornik Draga 1968*, Trst 1969, str. 68-77; Rado Bednarik, *Problem izseljevanja na Primorskem in v Beneški Sloveniji*, *Zbornik Draga 1968*, Trst 1969, str. 78-84; Marij Lavrenčič, *Gospodarsko-socialni položaj Beneške Slovenije*, Most, *Revija za leposlovje in kulturo*, Trst 1966, str. 179-181.
- ⁴ Guglielmo Cerno, *Aspetti geografici del fenomeno migratorio in nove comuni della cosiddetta "Slavia friulana"*, Tesi di Laurea, a.a. 1967/68, rel. Alessandro Cucagna.

- ⁵ Živa Gruden, *Beneškoslovenski izseljenci*, Seminarska naloga, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 1969.
- ⁶ Prim. Stojan Spetič, Beneški izseljenci - močan družbeni dejavnik, *Jadranski koledar 1973*, Trst 1972, str- 52-54; id., *Rimski mlini II.*, Iskra, letnik I., št. 38, Trst, 24. septembra 1993, str. 3-4.
- ⁷ *Atti del Simposio sui problemi socioeconomici e ambientali degli Sloveni in Italia*, II, (a cura dello Slovenski raziskovalni inštitut), EST, 1978: Ferruccio Clavora, Sottosviluppo ed emigrazione; Mario Garjup, Struttura socioeconomica e nazionale della popolazione di Ugovizza-Ukve e Valbruna-Ovčja vas (Valcanale); Salvatore Venosi, Problemi linguistici della Valcanale-Kanalska dolina e struttura della popolazione di Camporosso-Žabnice in Valcanale; Viljem Černo, Problemi socioeconomici del Comune di Lusevera-Bardo; Marino Vertovec, Quadro socioeconomico del Comune di Grimacco-Grmek nella Slavia veneta; Enzo Marcon, I problemi socioeconomici del Comune di Drenchia-Dreka.
- ⁸ Ferruccio Clavora - Dino Del Medico - Luciano Feletig, Razmišljanja o socioekonomskih razmerah v Beneški Sloveniji s posebnim ozirom na proces izseljevanja; Enzo Marcon, Analiza delovne sile v občinah Dreka, Grmek, Prapotno, Podbonesec, Sv. Lenart, Špeter, Sovodnje, Srednje, Tavorjana, Čedad s posebnim ozirom na pojav pendolarizma in na stanovanjske pogoje. Oboje v *Gruppi etnico linguistici della provincia di Udine*, Atti della Conferenza sui gruppi etnico linguistici della provincia di Udine, 5-6 maggio 1978, Provincia di Udine, Udine 1978.
- ⁹ Riccardo Ruttar, Analisi della situazione demografica. Prospettive, v *Atti del convegno Linee per la rinascita ed un diverso sviluppo della Slavia Veneta*, Passariano, 24 maggio 1980, (a cura dello Slovenski raziskovalni inštitut), EST, Trieste 1980, str. 11-37.
- ¹⁰ Riccardo Ruttar, Scelte politiche ed economiche per l'eliminazione di una minoranza: il caso delle Valli del Natisone, Storia contemporanea in Friuli, a. XVI, 1986, str. 89-104; Ferruccio Clavora - Riccardo Ruttar, *Sloveni ed emigrazione. Il caso delle Valli del Natisone*, Cividale del Friuli 1985; F. Clavora, - R. Ruttar, *La comunità senza nome. La Slavia alle soglie del 2000*, Zveza slovenskih izseljencev iz Furlanije-Juljske krajine, 1990.

- ¹¹ Slovenski raziskovalni inštitut 1974-1984, Trst 1984, str. 24-26.
- ¹² Ruggero Facco, *L'emigrazione nell'alta Val Cornappo (1951-1979)*, Università degli Studi di Urbino, Facoltà di Lettere e Filosofia, a.a. 1978-79., rel. Peter Kammerer; Roberto Trinco, *Il processo di integrazione degli emigranti. La seconda generazione*, Tesi di Laurea in Sociologia delle relazioni etniche, Università degli Studi di Trieste, Facoltà di Scienze Politiche, a.a. 1981/82, rel. M. Cherini; Sandra Gus, *L'emigrazione dalla Slavia Friulana in Canada*, Tesi di Laurea, Università di Udine, Facoltà di Lingue e Letterature straniere, a.a. 1992/93, rel. Guido Barbina; Daniela Stocca, *L'emigrazione delle valli del Natisone verso il Canada. L'esempio della provincia dell'Ontario*, Tesi di Laurea in Geografia economica, Università degli Studi di Trieste, Facoltà di Economia e Commercio, a.a. 1992/93, rel. Pio Nodari; Gabriele Blasuttig, *Il migrare e l'identità*, Tesi di Laurea, Università degli Studi di Trieste, Facoltà di Scienze politiche, a.a. 1989/90, rel. Darko Bratina.
- ¹³ *Fotoalbum izseljencev iz Benečije - Fotoalbum degli emigranti della Benecia*, Fotografski krožek Rečan, Trst 1986; Riccardo Ruttar, *Benečani po svetu. Družina Ruttar v Rusiji, Dom, Drenchia (Udine)*, od 15.4. do 15.6.1981 in od 15.11. do 15.4.1982; *Mladinski raziskovalni tabor Rezija '89*, NŠK-SLORI, Trst 1990, Poročilo zgodovinske skupine; *Mladinski raziskovalni tabor Bardo '92*, v pripravi.
- ¹⁴ Aleksej Kalc-Majda Kodrič, *Izseljevanje iz Beneške Slovenije v kontekstu furlanske emigracije s posebnim ozirom na obdobje 19. stoletja in do prve svetovne vojne*, *Zgodovinski časopis*, XVII(1992), št. 2, Ljubljana 1992, str. 197-209; Aleksej Kalc-Majda Kodrič, *L'emigrazione di mestiere dalla Slavia Veneta fino alla prima guerra mondiale*, *Akti simpozija Emigrazione e territorio: tra bisogno e ideale*, Varese, 18-20.5.1994, v tisku; Aleksej Kalc, *Etnična problematika kot stičišče med disciplinami na poti v interdisciplinarno raziskovanje: primer izseljevanja iz doline Režije*, *Razprave in gradivo*, 23, Ljubljana 1990, str. 132-135.
- ¹⁵ *Emigrant: Periodico bimestrale dell'Unione emigranti sloveni del Friuli-Venezia Giulia - Časnik Zveze slovenskih izseljencev iz Furlanije-Juljske krajine*, Čedad, 1(1981)-; *Dom: kulturno-verski list*, Čedad, 1(1983)-; *Novi Matajur: tednik Slovencev Videmske pokrajine*, Čedad, 1(1974)-.

- ¹⁶ Aleš Breclj, Slovenski etnični tisk v Argentini do druge svetovne vojne, *Dve domovini-Two Homelands*, 2-3, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Ljubljana 1992, str. 167-179; Aleksej Kalc, *L'attivit a politica di Ivan Marija  ok 1910-1945*, Tesi di Laurea, Universita degli Studi di Trieste, Facolta di Lettere e Filosofia, a.a. 1983/84, rel. Giuseppe Pirjevec; Aleksej Kalc, Ivan Marija  ok, jadranski koledar 1994, Trst 1993, str. 87-94.
- ¹⁷ Lado Bozi , Po primorskih emigrantskih kolovozih, *Primorski dnevnik*, Trst, od 6.7. do 12.8.1976; Bruno Hartman, Primorci in slovenska kultura v Mariboru med vojnama, *Jadranski koledar 1977*, Trst 1976, str. 142-150; Andrej Vovko, 50-letnica ustanovitve "Orjema", *Jadranski koledar 1978*, Trst 1977, str. 206-211; Dorica Makuc, Prišleki kak kastiga bo i bi , *Jadranski koledar 1986*, Trst 1985, str. 49-62; Slavko Savo, Slovenski izseljenci v Argentini, *Jadranski koledar 1954*, Trst 1953, str. 127-130; Dorica Makuc, Tržaški in goro ki Slovenci v Argentini med obema vojnama, *Jadranski koledar 1984*, Trst 1983, str. 147-153; Dorica Makuc, Izseljevanje Slovencev v Južno Ameriko, *Jadranski koledar 1985*, Trst 1984, str. 112-122; Dorica Makuc, Iz Nanuta v Nanutovi a. Primorski kolonisti na levem bregu Vardarja, *Jadranski koledar 1987*, Trst 1986, str. 189-195; Dorica Makuc, Primorci v severni slovenski metropoli. Kako so Primorci pomagali ustvarjati slovensko podobo Maribora, *Jadranski koledar 1988*, Trst 1987, str. 167-173; Dorica Makuc, *Aleksandrinke*, Gori ka Mohorejva družba, 1993.
- ¹⁸ Kot najtemeljitej i deli naj tu navedemo le študiji Andreja Vovka Organizacije jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine do leta 1933, *Zgodovinski  asopis*, XXXII, 1978, 4, str. 449-473, in Delovanje "Zveze jugoslovanski emigrantov iz Julijske krajine" v letih 1933-40, *Zgodovinski  asopis*, XXXIII, 1979, 1, str. 67-102.
- ¹⁹ Bogo Samsa, Tr a sko gospodarstvo v novem političnem položaju, *Jadranski koledar 1956*, Trst 1955, str. 56-61.
- ²⁰ Bogo Samsa, Izseljevanje iz tržaške pokrajine, *Zbornik Draga 1968*, Trst 1969, str. 86-91.
- ²¹ Pavel Stranj, *Poskus ocenitve števila tržaških Slovencev, ki so se izselili v Avstralijo*, Slovenski raziskovalni inštitut, 1982, neobjavljeno. V skr eni obliki: Ladijska sirena je piskala nam vsem. Koliko Slovencev se je

- izselilo v Avstralijo skupaj z ostalimi Tržačani med leti 1955 in 1960?, Primorski dnevnik, Trst, 21.4.1991, str. 8.
- ²² Aleksej Kalc, Ko so Primorci odhajali na tuje. Odšli pa so večinoma mladi ..., Primorski dnevnik, Trst, 21.4.1991, str. 8-9.
- ²³ Aleksej Kalc-Milan Pahor, *Relazione sulla ricerca sperimentale del progetto di studio "Gli sloveni di Trieste e l'esperienza australiana"*, Zveza slovenskih izseljencev iz Furlanije-Julijske krajine - Odsek za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu, Trieste, febbraio 1993, tipkopia, neobjavljeno.
- ²⁴ Francesco Musoni, *L'emigrazione considerata nelle sue cause piu generali, specialmente in quanto determinata da fattori geografici*, Del Bianco, Udine 1904; Olinto Marinelli, *Dell'emigrazione temporanea sotto l'aspetto geografico, con speciale riguardo ai paesi montuosi*, Udine 1904.
- ²⁵ O izseljevanju s sovenskega dela Furlanije: F. Musoni, Sull'emigrazione specialmente temporanea dal Veneto e piu particolarmente dal Friuli, v: *Atti del IV Congresso Geografico Italiano*, Milano 1902; La Slavia Italiana. Gli abitanti: il loro numero e la loro distribuzione, v Olinto Marinelli, *Guida delle Prealpi Giulie*, Societa Alpina Friulana, Udine 1912, str. 106-139 (tudi v ponatisu Slovenskega raziskovalnega inštituta iz leta 1978). Naj omenimo ob tej priložnosti še nekaj Musonijevih del o Slovencih: *Usi e costumi degli sloveni veneti*, Palermo 1893; *La vita degli Sloveni*, Palermo-Torino 1893; *Sulle condizioni economiche, sociali e politiche degli Slavi in Italia*, v *Atti del II Congresso geografico Italiano*, Roma 1895; *Tedeschi e Slavi in Friuli secondo l'ultimo censimento*, Bollettino della Societa geografica Italiana, Roma 1903, Fasc. III; *Gli Sloveni (Jugoslavi occidentali)*, Istituto Geografico De Agostini, Milano 1919.
- ²⁶ F. Musoni, *Sull'emigrazione, specialmente temporanea*, cit., str. 366; id., *La Slavia Italiana*, cit., str. 135.
- ²⁷ Eugenio Blanchini, *La proprieta agraria nel friuli Italiano ed i suoi bisogni economici e sociali*, Tipografia del Patronato, Udine 1898 (poglavje o Beneški Sloveniji tudi v separatu: E. Blanchini, *La Slavia*, Tipografia del Patronato, Udine 1901); Giovanni Cosattini, *L'emigrazione temporanea del Friuli*, Roma 1903 (ponatis: Direzione Regionale del

- Lavoro, Assistenza Sociale ed Emigrazione della Regione Autonoma friuli-Venezia Giulia, Trieste-Udine 1983); Guido Picotti, *L'emigrazione nel circondario di Udine*, La Patria del Friuli, Udine, 26 ottobre 1909, str. 1 in id., *L'intensità del fenomeno migratorio del Circondario di Udine*, La Patria del Friuli, Udine, 28 ottobre 1909, str. 1.
- ²⁸ Francesco Rota, *Estensione e reddito censuario del Dipartimento di Passariano*, Pecile, Udine 1807, zlasti str. 35-39.
- ²⁹ Antonio Lazzarini, *Campagne venete ed emigrazione di massa (1866-1900)*, Vicenza 1981; Bianca Maria Pagani, *L'emigrazione friulana dalla meta del secolo XIX al 1940*, Udine 1968; Giovanna Meneghel-Franca Battigelli, *Contributi geografici allo studio dei fenomeni migratori in Italia. Analisi di due comuni campione delle Prealpi Giulie: Lusevera e Savogna*, Facoltà di Lingue e Letterature Straniere dell'Università di Trieste - Sede di Udine, Pacini ed., Pisa 1977.
- ³⁰ Francesco Micelli, *Emigrazione friulana (1815-1915). Liberali e geografi, socialisti e cattolici a confronto*, Qualestoria, N. S., a. X, n. 3, Trieste 1982, str. 5-38.
- ³¹ Glej opombo 29.
- ³² Alessandro Vigevani, *Friulani fuori di casa in Croazia e in Slavonia*, Udine 1950; Lodovico Zanini, *Friuli migrante*, Udine 1964; Onorato Lorenzon-Pietro Mattioni, *L'emigrazione in Friuli*, Udine 1962.
- ³³ Giovanna Meneghel-Franca Battigelli, *Contributi geografici allo studio dei fenomeni migratori in Italia. Analisi di due comuni campione delle Prealpi Giulie: Lusevera e Savogna*, cit.
- ³⁴ Gaetano Perusini, *Rezijanski izseljenci v šestnajstem stoletju*, Slovenski etnograf, letnik I., Ljubljana 1948, str. 57-65; Chino Ermacora, *Artigiani senza insegna, Ce fastu?*, a. XXVII-XXVIII, 1951-52, 1952, str. 172-180.
- ³⁵ Luciana Morassi, *Aspetti dell'emigrazione temporanea in Val di Resia*, Qualestoria, N. S., a. X, n. 3, 1982, str. 39-50.
- ³⁶ Luciana Morassi-Giovanni Panjek, *Strategie familiari in Val di Resia (Sec. XIX)*, *Economia e storia*, 4, 1984, vol. 4, str. 439-456.
- ³⁷ Aldo Gallas, *Medea e l'emigrazione. Cenni storici, l'attualità*, Medea 1988; Silvano Benvenuti, *Da "peccatori" a "depravati". Note*

sull'emigrazione dalla provincia di Gorizia (1878-1891), *Qualestoria*, N. S., a. X, n. 3, str. 57-107.

- ³⁸ Giorgio Valussi, *Le migrazioni transoceaniche attraverso il porto di Trieste nel periodo 1903-1914*, Quaderni (a cura del Centro Studi Economico-politici E. Vanoni di Trieste), 2, 1971, str. 34-38; Tullia Catalan, *L'emigrazione ebraica in Palestina attraverso il porto di Trieste (1908-1938)*, *Qualestoria*, N. S., a. XIX, n. 2-3, 1991, str. 57-107.
- ³⁹ Marina Cattaruzza, *L'emigrazione della forza lavoro verso Trieste dalla meta del XIX secolo alla prima guerra mondiale*, *Movimento operaio e socialista*, I, N. S., 1978, 1/1; id., *La formazione del proletariato urbano. Immigrati, operai di mestiere, donne a Trieste dalla meta del secolo XIX alla prima guerra mondiale*, Torino 1979.
- ⁴⁰ Med italijanskimi specialisti za izseljenstvo je problem delno in posredno poznan po zaslugi Jožeta Velikonje in njegovega članka *Las comunidades eslovenos en el Gran Buenos Aires*, *Estudios Migratorios Latinoamericanos*, a. 1, n. 1, Buenos Aires 1985, str. 48-61.
- ⁴¹ Carlo Schiffrer, *Sguardo storico sui rapporti fra italiani e slavi nella Venezia Giulia*, Trieste 1946; Ernesto Sestan, *Venezia Giulia. Lineamenti di una storia etnica e culturale*, Roma 1947; Pietro Battara, *Etnografia della Venezia Giulia*, v *Il confine orientale*, Società Geografica Italiana, Roma 1945, str. 75-95.
- ⁴² Claudio Venza, *Il movimento migratorio a Trieste nel primo dopoguerra (1919-1922)*, Estratto da *Miscellanea II*, Udine 1973.
- ⁴³ Giorgio Valussi, *L'emigrazione dopo la seconda guerra mondiale*, v *Enciclopedia monografica del Friuli-Venezia Giulia*, II/2, Udine 1974, str. 886-928; Regione Autonoma Friuli-Venezia Giulia, *Emigrazione temporanea e occupazione del Friuli-Venezia Giulia*, a cura del Centro di Studi e Piani Economici di Roma, Udine 1972; E. Saraceno-R. Grandinetti (a cura di), *Migrazioni e mercato del lavoro. Il caso del Friuli-Venezia Giulia*, Udine 1980; E. Saraceno, *Emigrazione e rientri. Il Friuli-Venezia Giulia*, Udine 1980.
- ⁴⁴ Pio Nodari, *I rientri degli emigrati dall'Australia nel periodo 1972-77 con particolare riguardo al Comune di Trieste*, Quaderni dell'Istituto di Geografia della Facoltà di Economia e Commercio dell'Università di

Trieste, 4, Trieste 1986; id., *La comunità giuliana di alcune città australiane: Sydney, Adelaide, Melbourne*, Quaderni dell'Istituto di Geografia della Facoltà di Economia e Commercio dell'Università di Trieste, 16, Trieste 1991.

ABSTRACT

GUIDELINES FOR THE STUDY OF THE EMIGRATION OF SLOVENES LIVING IN ITALY AND EMIGRATION OF THE SLOVENES FROM THESE REGIONS IN THE WORKS OF ITALIAN AUTHORS

Aleksej Kalc

The study analyses the approaches and guidelines for the treatment of migration in the ethnically mixed regions where Italian and Slovene nationalities are located along the north east border of Italy with special emphasis on the migration processes of the Slovenes. In the light of efforts invested in the studies by the Slovene minority in this area, the author would like to draw attention to the limited capacities available to carrying out such studies, and the tendency to give priority to issues which were acute in the contemporary situation and served the purpose of preserving the national and cultural identity, as well as contribute to the comprehensive development of the community in the given social and economic circumstances within the state. Consequently, the topic of migration attracted closer attention from the researchers mainly in the areas where this subject became acute in the first decades following the Second World War. The area in question was Beneška Slovenska (Venetian Slovenia), occupying the eastern parts of the sub-Alpine area around Udine, which lost more than half of its predominantly Slovene population in that period after the Second World War. These emigrants set out for foreign countries or other regional or industrial centres in Italy mainly owing to a gloomy economic situation, which jeopardised the very survival of this minority group on their indigenous territory.

From the beginning of the seventies, the situation stimulated the intellectuals and Slovene organisations from Beneška Slovenija along with the newly formed research institutes, to launch the research of migration processes in this region. This produced a series of studies of demographic,

spatial, social and economic aspects, as well as, the political dimension of the exodus which in fact belongs to a wider topic concerned with the position of the Italian state towards the issue of the Slovene national minority in Italy. The interest later expanded to also cover the history of the emigration from this area, which existed in the form of seasonal migrations at least since the beginning of the previous century. Another question that was therefore encompassed was that of identity, inclusion, and the life in general of the population from Beneška Slovenija affected by diaspora. This population in diaspora still maintains close contact with the home district and contributes, partly through their return, to its revitalisation.

In the course of history there were quite significant instances of mass migration of Slovene national communities in the areas of Gorizia and Trieste as well. In contrast to emigration from Beneška Slovenija, these instances of emigration were not studied systematically and the approach to the issue was thematically limited. The most important were the migrations between the First and Second World War when some tens of thousands of Slovenes and Croats emigrated from these regions to Yugoslavia and South America, while many of them were relocated by the Fascist government and sent to inner Italian regions. The reasons for emigrating were partly economic and social, but above all it was the Fascist suppression of the minorities that drove people to flee the area. The historiography of ethnic minorities, as well as general historiography in Slovenia, mainly treated this instance of emigration from the political point of view and in relation to the question of the state border between Italy and Yugoslavia. Or it was dealt with within the context of the Italian suppression of the Slovene minority in the province of Giulia during the Fascist rule and with regard to the organisational patterns of political emigrants and their anti-Fascist activities. The issues that remained neglected were social, economic and other aspects that affected emigrants, both in their indigenous environment and in the areas of their destination.

Even less attention was devoted to another instance of emigration, namely emigration to Australia from the area of Trieste after the abolition of the Free Trieste Territory and the division of territory between Italy and Yugoslavia. In addition to the grave economic crisis and the alarm caused by gloomy perspective, this instance of emigration was also initiated by the uneasiness created when the region ceded to Italy. However, the migration was treated only marginally as a part of a wider demographic study of national minorities and the general economic situation in that period. Only recently have the studies of ethnic minorities got rid of ethnocentricity and the approach to

particular instances of emigration from the point of view of a demographic deficiency and other negative consequences to which a national minority in question is exposed to due to the emigration process. As a consequence, more comprehensive studies of the emigration of Slovenes from the Trieste area to Australia were formulated and they revealed significant correlations between the emigrants' perception of their former status of minority and their experiences in the regions to which they moved. In the light of these conclusions, the author would like to emphasise the need for the definition of the emigration of national minorities to be a separate part of emigration studies which necessitates special approaches and models of interpretation.

As regards to the handling of the emigration of the Slovenes by the Italian authors, the author points out that Italian authors also focused almost exclusively on the area of Beneška Slovenija. In contrast to the regions of Gorizia and Trieste, Beneška Slovenija belonged to Italy from 1866; until the end of the 18th century it was a part of the Venetian Republic and only in the following intermediate period did it belong to Austria. In the decades leading up to the Second World War the Italian authors stressed the low share of emigrants from this area in seasonal migrations in comparison to the number of migrants from the region of Friuli. They ascribed this to the character of the Slovenes who are too attached to their poor piece of land and have not enough courage to separate from their family and venture out into the world. After the Second World War Italian researches approached this topic from the social and geographical points of view, and contributed important historical and ethnologic studies about the occupational peculiarities of seasonal migrations from Beneška Slovenija.

The emigration of the Slovenes from the province of Giulia in the time of Fascist rule did not receive the attention of Italian experts on emigration. The issue, however, was the subject of political historians but only in terms of the quantification of the process within the context of national issues and the question of state borders in this area. The low interest of Italian researchers is also evident as regards to emigration to Australia from the Trieste region after the Second World War which included the indigenous Italian, as well as Slovene, population and also extended to refugees who arrived there from Istria. Up to now, no study has confronted this problem from the complex ethnic perspective. The studies in the history of Trieste by Italian authors comprise significant contributions about the immigrant labour force (also to a large extent Slovene) since the middle of the 19th century up to the First World War. These immigrants not only influenced social and economic

circumstances but also significantly predisposed the political and national history of this border area.

IN RAZMIŠLJANJA

REPORTS

AND REFLECTIONS